

Sudbina neskrojenog filma

Ponukan početkom emitiranja dokumentarnog serijala "Bosna: sudbina preokrojene zemlje", čija je prva epizoda bila na programu državne televizije BHTV 21. septembra 2020. godine, i nizom grešaka koji su se u njoj pojavile, sa pozicije medieviste reagirao sam i privatno preko društvenih mreža i javno na jednom od najčitanijih domaćih portala.¹ To je dovelo do diskvalificirajućih istupa branioca filma, poražavajućih i od samog filma, pa smatram da je potreban i jedan širi osvrt ne više zbog konkretno ovog filma, koliko do općeg trenda potcjenjivanja struke i atmosferi šunda u kojima egzistiramo.

U želji da izbjegnem primisli da vlastitu karijeru gradim na kritici u javnosti, ali ne i u znanosti eminentnih profesora, akademika i "akademika" u ovom osvrtu neću spominjati imena. Ovdje je zaista daleko važnije šta se govori i kako se radi od onoga ko te radnje obavlja. Uzevši u obzir prvu epizodu spomenutog serijala, ali i neke druge, starije, dokumentarne filmove, temi bih prišao iz tri ugla gledanja, odnosno iz tri načina razmišljanja na kojima se temelji svaki dokumentarni film – scenarist, gost-stručnjak i gledalac.

Bilo koja rasprava o dokumentarnom filmu kao sredstvu širenja informacija mora početi sa namjenom svakog pojedinačnog snimljenog filma. Da li je ta namjena zabavna, obrazovna, umjetnička ili pak ideološka? Mogućnost zloupotrebe filma u ideološke svrhe bila je očita, možda čak i očitija u vrijeme kada se ova vrsta umjetnosti tek počinjala razvijati, nego danas kada živimo u svijetu u kojem smo navikli da pokretna slika dominira nad pisanom riječi, ili pak nad svojim "praroditeljima" umjetničkom slikom i stripom. Još je Walter Benjamin u svom čuvenom eseju "Umjetničko djelo u vijeku svoje tehničke reprodukcije" iz 1935. godine naglasio kako je „... film najmoćniji agent masovnih pokreta današnjice [pod njima smatrajući rastuće totalitarne ideologije, DŽ.D]. Društveni značaj filma se i u svom najpozitivnijem vidu, i upravo u njemu ne može zamisliti bez te svoje destruktivne, katarzične strane, a to je likvidiranje vrijednosti tradicije u

¹ https://www.klix.ba/vijesti/bih/historija-bosne-ne-pocinje-s-banom-kulinom-mitovi-i-greske-u-dokumentarcu-drzavne-televizije/200924009?fbclid=IwAR3JsG0NzX-IDjTU_YGh1RNltDz4eYTeneZtSWcVxhib7F1lo7Hcthr55Vg (22. 9. 2020.)

kulturnom naslijeđu“. Stoga su se i u ovoj podgrani sedme umjetnosti razvile etičke norme koje se trebaju poštovati. Njih je ponajbolje definirala Patricia Aufderheide u knjizi *Documentary Film. A Very Short Introduction* (2007.) kada kaže: „Iskrenost, preciznost i pouzdanost dokumentaraca su nam od velike važnosti budući ih vrednujemo upravo i jedino po tim kvalitetima. Kada nas dokumentarac zavede, on ne vara samo svoje gledaoce, već i članove javnosti koji bi mogli reagirati na osnovu znanja stečenog iz tog filma. Dokumentarci su dio medija koji nam pomažu da razumijemo ne samo naš Svijet, nego i našu ulogu u njemu, koji nas oblikuje kao javne ličnosti“ (prijevod Dž.D.). Kako onda reagirati na film u kojem nije obavljena suštinska provjera informacija koje izvori, u ovom slučaju gosti-stručnjaci, predočavaju? Film u kojem osnovnu naraciju karakteriše nivo neznanja na kojem bi pozavidio i mitološki hinduistički Apasmara, demon neznanja i baljezganja? Naravno, odbrana onih koji se osjećaju prozvanima ostat će nesuvisla, te će još gore i više pokopati bilo kakav kredibilitet. U jednom od takvih pokušaja, bit će iznesena i notorna laž da je ovo prvi dokumentarac koji je snimila bilo koja domaća televizija. Upravo medijska kuća koja je emitovala ovaj nesretni pokušaj dokumentarnog filma bila je producent niza drugih filmova daleko profesionalnije urađenih i daleko bolje osmišljenih. Nije da autori "prekrojene zemlje" to nisu znali – pa upravo su od tih filmova "pođonili" brojne intervjuje sa sagovornicima izvlačeći ih iz arhiva Državne televizije i beskrupulozno ubacujući kao navodnu potvrdu galimatijasa netočnosti iz glavne naracije. Naravno, pitanje je da li je riječ o "zaboravu" tih i brojnih drugih dokumentaraca snimanih sa manjim ili većim uspjehom diljem države, ili zapravo o nezainteresiranosti za njihovo postojanje? Od stava potencijalno uvrijeđenog ega tvorca ovog filma daleko je opasniji iskazani nemar Državne televizije. Članak 5. Statuta ove medijske kuće jasno kaže: „BHRT, kao dio Javnog radiotelevizijskog sustava Bosne i Hercegovine, ostvaruje suradnju s javnim RTV servisima: Radiotelevizijom Federacije Bosne i Hercegovine (RTV FBiH) i Radiotelevizijom Republike Srpske (RTRS) kako bi **osigurala**, zajedno s njima, **proizvodnju programa najviše kvalitete** i učinila ga dostupnim javnosti Bosne i Hercegovine i njezinim građanima u inozemstvu, **plasirajući istinite**, raznovrsne i **vjerodostojne informacije** o političkim, gospodarskim, socijalnim, zdravstvenim, kulturnim, obrazovnim, znanstvenim, vjerskim, ekološkim, športskim i drugim događajima.“ (podebljao Dž.D.). Dakle, emitiranjem prve epizode serijala koja obiluje greškama faktografske (zamjena identiteta kako sugovornika, tako i ličnosti o kojima se govori; zamjena etniciteta ličnosti o kojima se govori; brkanje historijske hronologije; ponavljanje u nauci davno oborenih mitova i konstrukcija itd.) i

interpretacijske prirode (povezivanje Karla Velikog i Osmanlija, "trka u starini" sa okolnim državama, Bosna stalna meta krvožderne Europe) direktno i blatantno je zaobiđen Statut ustanove koja ju je emitirala. Jasno je i laiku da je jako teško bilo kojoj televiziji da dokumentarnim i obrazovnim programom drži korak sa šund i reality konkurencijom. Trenutno se cijeli Svijet nalazi u oku uragana kojeg je još 1960-ih godina predvidio Guy Deborde pišući o postdemokratskim društvima spektakla i pitanje je da li će se uopće izvući iz stanja u kojem se preziru znanje i trud, istraživanje i čitanje, kada knjige postaju "hrpa papira", a ne riznice mudrosti i velikodušnosti kao kod Alberta Mangela. U nedavno objavljenom sjajnom eseju Hrvoja Jurića "Stari papir" lijepo piše: „(knjige) i oni koji ih sakupljaju i čuvaju zapravo znanje, jezik, povijest i kulturu – samu srž čovječanstva, osnovu jedino s koje se može skočiti u otvoreno polje budućnosti, a da se pritome ne slomi kičma“. Kontrola kvalitete je neophodna za ovako važnu televizijsku kuću kao što BHTV pretenduje da bude, u toj kontroli nema cenzure, nego brige da se zaštiti istina i znanje. Pečat takvoj kontroli, što je dugo vremena imao dokumentarni program HRT-a sa čuvenom rečenicom na kraju svakog filma "odabrao Đelo Hadžiselimović", očito nedostaje velikoj većini današnjih medijskih kuća.

Na ulozi gosta-stručnjaka u dokumentarnim filmovima se neću mnogo zadržavati, ostajući vjeran naprijed danom obećanju samom sebi o nespominjanju imena. Jako je teško u ovoj epizodi razlučiti ko je od gostiju zaista i znao da će se obresti u "prekrojenoj zemlji", budući su segmenti intervjua iščupavani iz konteksta ranije rečenog u izvornim snimcima. Stava sam da svaki diplomirani historičar ima obavezu da bezuslovno pristane na učestvovanje u snimanju dokumentarne emisije samom prirodom svog poziva, bez obzira koliko se nelagodno osjećao izložen dubokom, prepunom tame oknu kamere. Ukoliko se historičar ne odazove, filmadžija će bez problema iz mora ljudske mase pronaći pažnje željnog sugovornika, pa se začas možemo obresti u mori eventualne budućnosti u kojoj bi po Bosni iskakale piramide i pupci planete. Antonio Gramsci je ispravno ukazao kako je "područje produciranja kolektivne misli i znanja" jedan od najvažnijih zadataka intelektualaca. Obaveza je to koja se ne smije zatomiti samozadovoljnim istraživanjem izvora, pisanjem radova, podučavanjem sve manjeg broja studenata – u današnje vrijeme šunda nemjerljivo je značajno što više podučavati što širi krug ljudi, ma kako naporno i odbojno se to činilo. Kada se slična aktivnost ne poduzme, onda se dopušta širenje otrovnog korova historijskih mitova.

Malo je šta opasno na područjima bremenitim historijom (poput Balkanskog poluostrva) kao mit. Jako je davno (1794.) Jovan Rajić rekao "kod svih Slovena je naročito opasno boriti se protiv zamatorelih mnjenja", međutim još je opasnije ne ukazati na opasnost tih mnjenja i gdje njihovo potenciranje vodi. Spomenut ću samo dva primjera koja strše među drugim potenciranim u "prekrojenoj zemlji". Tokom naracije o padu Bosne 1463. godine, uhu uvijek ugodni spiker Rinko Golubović (jedan od rijetkih pogodaka u filmu) bio je prisiljen da izrekne kako će se pred naletom osmanske vojske "najprije predati srpski knezovi Pavlovići i Kovačevići". Džaba decenije i decenije borbe bosanskohercegovačkih medievista, koji su ispisali stotine i stotine stranica u pokušajima da se izbore sa srbizacijom i kroatizacijom bosanskog srednjovjekovlja, u ovom "podzemlju uma u kojem se istina ukazuje kao vrhovno prokletstvo", kako je isticao Dubravko Lovrenović, nekim čudnim spletom frejdovsko-jungovskih kompleksa pisac naracije proglasi ove velikaške porodice srpskim. Izrevoltiran ovom, slobodno ću je nazvati bezobraštinom, u spomenutoj izjavi za portal okarakterisao sam Pavloviće kao "možda i najbosanskiju porodicu". Pavloviće, zbog specifičnog karaktera, oslanjanja na brdsko-planinske zone, dugotrajnu vjernost Crkvi bosanskoj i relativno mali stepen uzurpiranja vladarskih prava, doista i smatram daleko vezanijim za srž bosanske srednjovjekovne države, od na granici lociranih Kosača i Hrvatinića, koji su daleko češće šurovali sa susjednim moćnicima. Međutim, kako su Cook i Lewandowsky u "Priručniku za razbijanje mitova" istakli, umjesto patetiziranja i igre sa pridjevima, trebao sam se samo fokusirati na prijenos činjenica. Zato se na ovom mjestu, upotrebom upravo tog alata, okrećem ka drugom mitu koji je istaknut u početnoj, a očito će biti potenciran i u narednim epizodama "prekrojene zemlje" – mitu o predaji Bosne 1463, njenom padu bez da je izvučen mač iz korica, uslijed navodne ogorčenosti stoljetnim tlačenjem od strane Europe. Najprije, prema naputku spomenutog dvojca, mit napadamo ograničenim rasprostiranjem činjenica: Bosanska kraljevina jeste pružala otpor osmanskom osvajanju – kako dugotrajni otpor tokom osam decenija gotovo pa stalnog političkog, vojnog i ekonomskog pritiska (uključujući i nekoliko direktnih invazija), tako i otpor tokom sudbonosnog ljeta 1463. godine. Tome svjedoči niz arheoloških dokaza (nalazi na tvrđavama osvojenim u to vrijeme), ali i suvremeni izvori poput hronika iz reda osvajača, pisama iz Bosni susjednih centara ili od strane drugih očevidaca. Dakle, bez bilo kakve sumnje, spomenute godine Bosansko kraljevstvo je iako nepripremljeno, prevareno i izdano ipak pružalo otpor najjačoj vojnoj sili tog vremena i pitanje je koliko bi dugo osvajanje Bosne trajalo da kralj Tomašević (sa kojim autori filma u prvoj epizodi imahu velikih problema) nije uhvaćen i

pred Jajcem prisiljen da potpiše predaju tog utvrđenja (koje godinu kasnije osmanske snage nisu osvojile od u međuvremenu upalih ugarskih okupacijskih snaga), te velikog broja drugih bastiona diljem zemlje. Sve je ovo lagano dohvatljivo bilo kome željnom da nešto nauči i da pročita literaturu svježiju od one dostupne 1930-ih godina. Šta onda motivira gosta-stručnjaka da u ovom filmu, kao i nizu drugih nastupa promovira ovaj mit? Nije potrebno imati logiku Vulkanaca, da bi se zaključilo da je to upravo marketabilnost tog mita kao proizvoda koji se može dobro plasirati. Eksploatacija kulta-žrtve u postratnoj Bosni i Hercegovini se odavno pokazala kao unosan biznis. Intenziviranje fokusa na prošlost u svrhu kreiranja viktimološkog narativa opasno je iz dva velika razloga, a zaista je žalosno kako tu činjenicu ne prepoznaju oni koji se takvim temama bave. Prvi razlog je isključivo orijentiran prema unutra – kreiranje osjećaja stalnog progonjenja i vječite žrtve, neizbježno, historija je to pokazala, dovodi do povamiprenja nekadašnjih žrtava (ili češće njihovih nasljednika) i njihovu transformaciju u počinioc. Jasne primjere tome imali smo u Njemačkoj, imamo u Izraelu, a i svuda po Balkanu. Giorgio Agamben je u svom brilijantnom *Homo Sacer. Suverena moć i goli život* takvu praksu (pišući o holokaustu) ocijenio kao "neodgovorno povijesno sljepilo", žrtva je u svojoj osnovi "negativni referent nove biopolitičke suverenosti, čije ubojstvo nije ni smrtna kazna niti žrtvovanje, nego samo uozbiljenje gole mogućnosti biti ubijen". S druge strane Mike Milke u *The Victim Cult. How the culture of blame hurts everyone and wrecks civilizations* jasno ogoljava neizbježni kraj procesa: „An intense focus on the past ... leads to new victims and new blood split“. Drugi veliki problem promoviranja mita o predaji Bosne jeste dodavanje goriva mitologiji sa "druge" strane, onoj koja govori o izdaji predaka i njihove vjere, što je bilo jedno od jačih opravdavanja zločina počinjenih u Bosni u prethodnom stoljeću. Ovaj problem je donekle zagreban u radu Bojana Aleksova „Poturica gori od Turčina: srpski historičari o verskim preobraćenjima“, objavljenom u zborniku radova *Historijski mitovi na Balkanu* (2003.), no, još uvijek nije sustavno obrađen. Naročito je tokom ratnih godina bilo popularno i u svjetskim medijima promovirati taj mit, kako se vidi u prilogu Alekse Đilasa *The Nation That Wasn't* objavljenom u knjizi *The Black Book of Bosnia* iz 1996. godine. Svu strahotu koja je proistekla iz ovakvog historijskog rezonovanja opisao je Michael A. Sells u knjizi *The Bridge Betrayed: Religion and Genocide in Bosnia*, no, treba čitati a to mitomani ne čine. Dakle, vraćajući se ponovo na Agambena, mit o predaji Bosne 1463. godine predstavlja rijedak primjer istovremenog izopćenja jedne grupe ljudi i od onih koji im žele nametnuti svoju suverenu moć, ali paradoksalno i od njih samih. A k tome je kao i drugi mitovi neutemeljen na historijskim faktima.

Konačno, osvrnimo se i na treći segment ovog filma, njegovu publiku. Na web stranici usko povezanoj sa projektom filma "Bosna: sudbina prekojene zemlje" pojavila se reakcija na kritike koje je prva epizoda dobila u javnosti. O patetici samopoistvojećivanja vlastite nesposobnosti sa potrebama cijele jedne nacije nećemo ovom prilikom, ali je naročito značajno osvrnuti se na jednu gotovo skandaloznu izjavu: "ovaj serijal je pravljen za Bošnjake". Izjava da je jedan dokumentarni film, dakle jedan vid umjetničkog djelovanja, rezerviran samo za jednu, koja god to bila grupa ljudi, u najmanju ruku je ksenofoban, u najširu fašistoidan. Debord je strahovao šta će donijeti banalizacija društva, a izgleda da mi to polako spoznajemo. Velikom broju publike neće smetati greške koje smo istakli jer ih neće uočiti, drugom dijelu neće smetati niti ako znaju za greške, jer je u pitanju "veće dobro". Tu se svi trebamo zapitati da li je prihvatljivo pljeskati greškama? Da li viši interesi, obično definirani od ohole manjine, opravdavaju korištenje laži, neistina i mitova? Da li smo se kolektivno makijevilizirali u toj mjeri da laž prihvatamo kao istinu? Prva epizoda "prekojene Bosne" a očito i cijeli serijal su skrojeni da naglase retoriku graničara islama, čak u toj mjeri da je kritika tog čušpajza grešaka ocijenjena kao napad na vjeru samu. Stoga, za široke krugove publike, samoprolašene branioce nacije i vjere, ali i sve one koji se u budućnosti odluče da bave snimanjem dokumentarnih filmova i drugih oblika popularizacije nauke, ovaj osvrt ću završiti citiranjem arapskog mislioca iz 9. stoljeća Jakuba ibn Ishaka al Kindija koji je izjavio: „Mi se ne trebamo stidjeti priznati istinu i asimilirati je iz kojeg nam god izvora dolazila, čak i ako nam je donose ranije generacije i strani narodi. Za onoga koji traži istinu nema ničeg vrednijeg od same istine; ona nikada ne umanjuje vrijednost niti ponižava onoga koji za njom poseže, već ga oplemenjuje i čini mu čast“. Za sve nas u banaliziranom 21. stoljeću, ostaje samo da se opredijelimo da li ćemo biti kao al Kindi ili kao Apasmara.